



Bryllupsstas og vernesølv

- *Agnus Dei* og brudedalere
som sosiomateriell praksis

Av Hannah Kristine Lunde

Masteroppgave i Kulturhistorie, IKOS, UiO

Masteroppgaven min, *Agnus Dei og Brudedalere – En studie av tradisjonelt draktsølv og ulike forståelser av gjenstanders virkningskraft*, ble levert høsten 2014. Her undersøkte jeg den tradisjonelle typen draktsølv betegnet som *Agnus Dei* og brudedalere, som i Norge er best kjent som brudesølv. Jeg så på utforming og utbredelse, samt sosiale, religiøse og økonomiske aspekter ved bruken av disse i tidlig-moderne tid. Smykkene ble analysert som en del av *religionens materialitet*: som gjenstander som har blitt tillagt beskyttende virkningskraft. Det teoretiske perspektivet var med andre ord å undersøke sammenhengen mellom det materielle og immaterielle i bruken av gjenstandene, mellom ting og tanke, som *sosiomateriell praksis*. Nærmere bestemt undersøkte jeg hvordan gjenstandene gjennom velsignelse, eller i kraft av sitt materiale (sølv), var tenkt å virke beskyttende for den som bar disse på seg, mot både fysiske plager og overnaturlige krefter. *Agnus Dei* og brudedalere

har nemlig vært en del av tradisjonen med å bære på seg vernemidler. Slike forestillinger og praksis fremkommer blant annet av topografiske skrifter fra 1700-tallet, og optegnelser folkeminnesamlere skrev opp fra 1800-tallet og fremover. Norsk Folkeminnelags skrifter, og arkivmateriale fra Norsk Folkeminnesamling var viktige kilder til forestillinger som har vært tilknyttet bryllup og draktsølv. I tillegg til skriftlige kilder så jeg på bevarte brudedalere som materielle kilder, ved Norsk Folkemuseum.

Agnus Dei og brudedalere: likhetstrekk og forskjeller

Brudedalere har vært en del av det tradisjonelle, norske draktsølv, og brukt i store deler av landet ved bryllup fra 1500-tallet og fremover. I Norge har en brukt *Agnus Dei* som alternativt navn på disse, om brudesølv, og som betegnelse på et verne-middel mot både fysiske plager og overnaturlige krefter. Det har også gått under flere andre navn, som *angstei*, *hengepenning*,

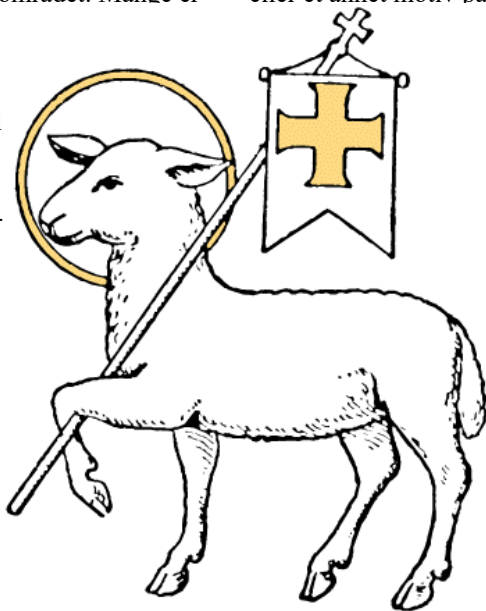
dalarkje, lokksølje og *offerdåse* (jfr. Noss 1991). Det er klare fellestrekk mellom draktsølv under slike betegnelser, men utforming, funksjon og betydning har også variert. Fellesnevnerne er at det er snakk om en form for medaljong, de fleste i sølv, laget av en mynt eller utstanset metall, med et bibelsk motiv eller en annen form for utsmykning (som filigran).

Navnet brudedalere beskriver både brukeren og bruksområdet. Mange er nemlig laget av en eller flere *dalere*, altså pen-gemynter. På mange er det påhengte *løv*, det vil si vedheng av metall, ofte tre stykker. Siden flertallet av bevarte brudedalere er udaterte er det vanskelig å vite når de kom i bruk i Norge. De fleste kildene til bruk av brudedalere, og daterte gjenstander, skriver seg fra perioden 1600 til 1800. Av de topografiske beretningene er Hans Strøms topografi fra Sunnmøre en av de mest kjente. Han skriver følgende om Agnus Dei:

At have et Angstei (det er, en forgyldet Sølv-Mønt, fæstet til en Sølv-Kiæde) hængende om Halsen ned paa Brystet, er meget brugelig, i sær naar en Pige skal pyntes til Brud (Strøm, 1762)

Begrepet *Agnus Dei* (latin for "Guds lam") brukes om ulike ting, blant annet i bønner og liturgiske sanger i kirken. Det er også et kjent motiv i vestlig billedkunst, av Kristus

fremstilt som et lam med seiersfane. Jesus fremstilt som et lam kan blant annet ses på tympanonfelt på flere norske kirker, blant annet på Frogner Kirke. I den katolske kirke er det navnet på et *sakramentalium*, som velsignes, og bæres på seg for beskyttelse (jfr. Muir 2005). Som gjenstand beskriver denne betydningen av Agnus Dei opprinnelig runde eller ovale voksbiten, med et lam som motiv på den ene siden, og en helgen eller et annet motiv på den andre siden, lagt



Agnus Dei (*Guds lam*). (Hentet fra Store Norske Leksikon på nett, *fri lisens*)

i en metallkapsel med samme motiv. Disse ble velsignet av paven og delt ut under påskefeiringen i Roma, og deretter båret som sakramentalier. Den eldste bevarte Agnus Dei er dateret til siste halvdel av 1300-tallet (Skaare, 1995).

Gjenstandene har fungert som bærere av religiøs mening, ikke bare som symboler som peker på noe annet, men det materielle har blitt ansett som faktisk beskytten-

de, gjennom at den kirkelige velsignelsen overfører virkningskraft til gjenstanden. Disse har blitt brukt, og brukes fortsatt, som en del av privat religiøs praksis. I norsk sammenheng kan medaljonger betegnes som Agnus Dei selv om Guds lam ikke er motiv, og medaljongen ikke har et rom for voks (jfr. Fossberg 1991). Jeg undersøkte i min oppgave hvordan utforming og betydning av Agnus Dei som sakramentali-

um dels har blitt videreført, og dels endret gjennom tiden og over geografisk forflytning, og hvordan disse gjenstandene har forbindelseslinjer til norsk brudesølv.

Materielle kulturstudier: samspill mellom kulturens materielle og immaterielle sider

Oppgaven min var en undersøkelse av tro, (rituell) handling og gjenstander, og sammenhengen mellom disse. Samspillet mellom materialitet (gjenstander) og sosialt meningsinnhold (menneskers handlinger) er et viktig perspektiv i nyere forskning på materiell kultur. Kulturhistorikeren Bjarne Rogan forklarer i antologien *Materiell kultur og kulturens materialitet* (2011) at feltet *materielle kulturstudier* (eng. *material culture studies*) dels har utviklet seg som en motreaksjon til kulturteoriens sterke og langvarige polarisering mellom det åndelige og sosiale (menneskelig, immateriell kultur) på den ene siden, og det materielle på den andre. Det materielle har i kontrast til immateriell kultur lenge blitt ansett som produkter av kultur, men ikke som en integrert del av kulturen. Nyere teoretiske perspektiver innen feltet handler i stor grad om at gjenstander heller bør sees i et dialektisk forhold til personer, der gjenstander kan ha en rolle som meningsbærere, både av sosial mening som går utover det materielle, og gjennom det materielle i seg selv (Rogan 2011, s. 313-317). Denne tankegangen har bidratt til en økende grad av undersøkelser av menneskelig kultur som både tar hensyn til materielle og immaterielle aspekter.

Bruk av ting kan legge føringer for handling, samtidig kan handlinger fylle ting med mening. I min analyse vektla jeg at både trosforestillinger og bestemte

materielle former har vært tilstede, og sentrale, for at gjenstandene ble regnet som virkningsfulle. Draktsølv har dermed blitt tillagt virkningskraft som gikk utover, men som også har hatt premiss i sin materialitet.

Norske bondebryllup og bruk av draktsølv

Bryllup var rammen for undersøkelse av hvordan brudedalere har blitt brukt i Norge, spesielt på 1700-tallet. Bryllup ble analysert som et overgangsritual, som kan belyse hva slags funksjoner og betydninger som har blitt lagt i draktsølv, og årsaker til at vernemidler ble tatt i bruk. I sin ytre struktur var gangen i bryllupsfeiringen i tidlig-moderne ganske så lik slik vi kjenner den, med forlovelse, vielse og bryllupsfest. Innholdet i handlinger, ritualer og bruk av gjenstander var imidlertid innlemmet i en annen og kompleks forestillingsverden enn vår samtidige, knyttet både til kirkens tro og ritualer, og til forestillinger om det overnaturlige utenfor det som var definert som offisiell tro.

Draktsølv var en svært viktig del av drakten for brudepar i det norske bondesamfunnet, spesielt for bruden. Aagot Noss (1991) skriver at bruden skulle være mer "sylva" og ha finere klær enn noen annen. Idealet har vært så mye sølv som mulig, og det inkluderte spesielle sølvsmykker som kun ble brukt til bryllup, som krone/lad, bringeklut, og brudedalere. Sølv har hatt mange ulike typer mening, som å markere sosial status, og som materielle manifestasjoner av trosforestillinger. Mye sølv kunne vise den økonomiske stillingen til både brudens familie og til brudgommen.

Det har vært utbredte forestillinger om at underjordiske (huldre,



Brudedaler fra 1733 (NF.1898-0333). Tilhører Norsk Folkemuseum (Fotografert av forfatteren med museets tillatelse)

tusser, troll, osv.) kunne gripe destruktivt, lykkebringende og atferdsregulerende inn i menneskers liv (jfr. Hodne 1999). Det finnes for eksempel mange historier om bruder som blir tatt av underjordiske på vei til eller fra kirken. Torunn Selberg påpeker at mange av forestillingene som relateres til folketro dreier seg om en latent kunnskap, som aktiveres i krisesituasjoner: "Menneskers forestillinger er sammensatte, det er ikke slik at man tilhører enten kirken eller folketroen, og ulike forestillinger aktiveres i ulike situasjoner" (Selberg 2011, s. 18). En slik situasjon kunne være overgangsfasen mellom ugift og gift, der brudeparet ble ansett som spesielt utsatt for påvirkning fra ondsinnede makter av menneskelig og overnaturlig art. Verne-

midler mot onde makter kunne være bruk av synlig sølv som brudedalere, men også for eksempel å legge sølvmynter i skoene til brudeparet. Ifølge folketroen kunne sølv og gull ha en beskyttende evne i seg selv (jfr. Fossberg 1991). Forsterkende faktorer kunne være at det var arvesølv, eller at det var formet med symboler knyttet til kirken, som kors eller Guds lam. Bruken av vernemidler kunne kombineres med ritualer, som å legge sølvet på alteret under gudstjenesten.

Beskyttelse for en livsovergang: brudepar i liminalfasen

Tilværelsens usikkerhet var altså en av årsakene til ritualenes viktige rolle, og til at vernemidler kunne tas i bruk, ut fra et ønske om å kontrollere en usikker tid. Jeg bygget i store trekk analysen av bryllup som overgangsfase på folkloristen Arnold van Genneps teori om overgangsriter, som ble videreført og videreutviklet av sosialantropologen Victor W. Turner. Jeg analyserte hvordan brudepar ble ansett som sårbare i det Turner kaller *liminalfasen*: perioden mellom to stabile, sosiale kategorier, der en står på terskelen mellom noe man kommer fra og noe man er på vei inn i. Fordi individet i liminalfasen står utenfor sosiale kategorier, er fasen preget av ambivalens. Mangel på struktur gjør at liminale situasjoner ifølge Turner (1995) nesten overalt også er attribuert med magisk-religiøse egenskaper. Materielle objekter kan bli viktige holdepunkter i en slik overgang.

I Norsk Folkeminnelags skrifter finnes det tallrike eksempler på at sølv har blitt benyttet som beskyttelse og som lykkebringere, både i forbindelse med bryllup og i utsatte situasjoner som for udøpte barn, og generelt for å beskytte seg mot hulderfolk. Sølvmynter kunne bli sydd

inn i barneklærne ved dåp, og å kaste stål over underjordiske brøt deres makt over menneskene. Det har altså blitt tillagt virkningskraft både mot naturlige og overnaturlige problemer.

Det har både vært samsvar og motsetninger mellom kirkelige og folkelige trosforestillinger, altså mellom offisiell og uoffisiell religiøsitet. Folkelige trosforestillinger kunne også ha vært en del av offisiell religion, men så levd videre i uoffisielle former, som i overgangen fra katolsk til luthersk teologi. Et eksempel på dette er nettopp Agnus Dei som sakramentalium, som i den katolske kirke som nevnt velsignes av geistlige og gis som beskyttelse og velsignelse, mens en slik tro på gjenstanders virkningskraft ikke er en del av den

lutherske kirkes teologi. At både kirkelig velsignelse og materialet i seg selv kan ha vært kilden til gjenstandens virkningskraft viser hvordan ulike sosiale forestillinger kan materialiseres i samme gjenstandstype. Vernemidler kunne “aktivteres” i situasjoner der en var spesielt utsatt. Ulike forståelser av sammenhengen mellom det åndelige og jordiske reflekteres gjennom bruk av vernemidler, som eksempler på en pragmatisk trosutøvelse, i kontrast til en teoretisk forståelse av den gjeldende teologien. Brudedalere har altså blitt brukt både for å vise sosial posisjon og velstand, samtidig som de skulle beskytte mot ulike krefter. De har dermed både vært til pryd og til beskyttelse, med betydning i, og utover sin materielle form.



Fire brudedalere fra Norsk Folkemuseums samling: 1) NF.1999-3351 2) NF.1954-0111, fra 1791, brukt i Sigdal, produsert i Bergen 3) NF.1991-0352, brukt i Ørsta 4) NF.1991-0357, brukt i Romsdal. (Fotografert av forfatteren med museets tillatelse)

LITTERATUR:

Fossberg, J. (1991) *Draktsølv*. Oslo, Universitetsforlaget.

Hodne, Ø. (1999) *Norsk folketro*. Oslo, J.W. Cappelens Forlag A.S.

Muir, E. (2005) *Ritual in Early Modern Europe*. (2. utg.) Cambridge, Cambridge University Press.

Noss, A. (1991) *Lad og Krone: Frå jente til brur*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Oslo, Universitetsforlaget.

Rogan, B. (2011) "Et faghistorisk etterord om materiell kultur og kulturens materialitet" I: Naguib, S-A. & Rogan, B. (red.) *Materiell kultur og kulturens materialitet*. Oslo, Novus forlag, s. 313-381.

Selberg, T. (2011) *Folkelig religiøsitet: Et kulturvitenskapelig perspektiv*. Oslo, Scandinavian Academic Press/Spartacus forlag AS.

Skaare, K. (1995) *Norges Mynthistorie, bind 1: Mynter og utmyntning i 1000 år Penge-sedler i 300 år Numismatikk i Norge*. Oslo, Universitetsforlaget A.S.

Strøm, H. (1762) *Physisk og Oeconomisk Beskrivelse over Fogderiet Søndmør, beliggende i Bergens Stift i Norge. Første part*. Sorøe, Jonas Lindgren.

Turner, V.W. (1995 [1969]) *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. New York, Aldine De Gruyter.

Van Gennep, A. (1999 [1909]) *Rites de passage: Overgangsriter*. [Oversatt av E. Ringen] Oslo, Pax Forlag A.S.

: